

Araştırma Makalesi

Mâlikî Fıkıh Geleneğinde "Mâ Cerâ Bihi'l-Amel" Kavramının İncelenmesi

Analysing the Concept of Ma Jara Bihi'l-Amal in the Malikî Fiqh Tradition

Moussa KOANDA¹

Makale Bilgisi

Doktora Öğrencisi, Ankara
Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Ankara/Türkiye
ORCID:0009-0004-3095-6545

E-Mail:
mkoanda8@gmail.com

Sorumlu Yazar:
Moussa KOANDA

Aralık 2025

Cilt:5

Sayı:2

DOI:

10.5281/zenodo.18099925

Citation:

Koanda, M. (2025). Mâlikî Fıkıh
Geleneğinde "Mâ Cerâ
Bihi'l-Amel" Kavramının
İncelenmesi. GAB Akademi, 5(2),
203-217.

Öz

Bu çalışma, mâ cerâ bihi'l-amel kavramının İfrîqiyye bölgeleri ile Medîne ve Küfe'deki Mâlikî fıkıh üzerindeki etkilerini ve içtihat anlayışındaki işlevini incelemektedir. Doğu'daki Mâlikî âlimleri, mezhebin otoritesini korumak amacıyla içtihadı katı sınırlamalar getirirken, Fas'taki fakihler bu kavramı içtihadın yeniden canlandırılması ve hukuki esnekliğin sağlanması için bir araç olarak kullanmışlardır. Mâ cerâ bihi'l-amel, toplumsal maslahatın korunması veya fesadın önlenmesi amacıyla zıyâf ya da zâhî görüşlerin tercih edilmesine imkân tanıyan bir içtihat yöntemidir. Bu yöntem özellikle Mağrib bölgesinde gelişmiş, ancak Mâşrık bölgesinde bir içtihat yöntemi olarak yaygın kabul görmemiştir. Yerel ve dönemsel bağlamlar dikkate alınarak uygulanan bu ilke, Mâlikî mezhebinin toplumsal değişimlere uyum sağlama kapasitesini artıran önemli bir içtihat mekanizması işlevi taşımaktadır. Mâlikî fıkıh, günlük yaşamın ihtiyaçları ile fikhî hükümlerin karşılıklı etkileşimi sayesinde dinamik bir gelişim sergilemiştir. Bu etkileşim, hukuki uygulamalar ve içtihat süreçlerinde belirginleşerek mâ cerâ bihi'l-amel ilkesinin doğmasına zemin hazırlamıştır. Söz konusu ilke, şer'î hükümlerin çağın gereklerine uygun biçimde uygulanmasını mümkün kılmakta ve Mâlikî fıkıhın dinamik yapısını yansıtan yenilikçi bir yaklaşım sunmaktadır. Toplumsal pratiklere uyum sağlama yeteneğiyle Mâlikî mezhebinin esnekliğini ortaya koyan mâ cerâ bihi'l-amel, güncel fikhî meseleler ile şer'î hükümlerin ele alınmasında etkili bir rehber işlevi görmüştür.

Anahtar Kelimeler: Mâ cerâ bihi'l-amel, Amel-i ehl-i Medîne, Örf, İmam Mâlik, Maslahat

Abstract

This study examines the concept of mâ cerâ bihi'l-amel, its impact on Mâlikî jurisprudence in the regions of Ifrîqiyya, Medîna, and Küfa, and its role in the understanding of içtihad. While the Eastern Mâlikî scholars imposed strict limitations on içtihad in order to preserve the authority of the school, the jurists in al-Andalus and North Africa (Fâs/Maghreb) employed this concept as a tool for reviving içtihad and ensuring legal flexibility. Mâ cerâ bihi'l-amel represents a method of içtihad that allows for the preference of weak or individual opinions when it serves to preserve public welfare (maşlahâ) or prevent harm (fasâd). This method developed particularly in the Maghreb but did not gain widespread acceptance in the Eastern Islamic world. By taking into account local and temporal contexts, the principle functioned as an important içtihad mechanism that enhanced the capacity of the Mâlikî school to adapt to social changes. Mâlikî jurisprudence exhibited a dynamic development through the interaction between the needs of daily life and legal rulings. This interaction especially manifested in judicial practices and içtihad processes, paving the way for the emergence of the principle of mâ cerâ bihi'l-amel. The principle enables the application of shar'î rulings in accordance with the requirements of the age and offers an innovative approach that reflects the dynamic structure of Mâlikî jurisprudence. By accommodating social practices, mâ cerâ bihi'l-amel demonstrates the school's flexibility and serves as an effective guide in addressing contemporary legal issues within the framework of shar'î rulings.

Keywords: Mâ jarā bihī al-‘amal, ‘Amal ahl al-Madīna, Urf (custom), Imām Mālik, Maşlahā (public interest).

1. Giriş

Mâ cerâ bihi'l-amel kavramının, özellikle Mağrip bölgesindeki Mâlikî fıkıhı üzerindeki etkisinin derinlemesine incelenmesi, İslâm hukukunun tarihsel, kültürel ve sosyal boyutlarını anlamada önemli katkılar sunmaktadır. Bu kavram, yalnızca fıkıh alanında bir terim olmanın ötesinde; toplumsal dönüşümlere uyum sağlama, mezhepler arası rekabeti aşma ve güncel meselelere uygun çözümler geliştirme işleviyle öne çıkan önemli bir uygulama aracıdır.

Fas'ta yaşanan gelişmeler, söz konusu kavramın İslâm hukukunun evriminde dinamik bir rol üstlendiğini açıkça ortaya koymaktadır. Hicrî 4. yüzyıldan itibaren içtihadın kapandığına dair anlayışın hâkim olduğu bir dönemde, Fas'taki Mâlikî fakihler, mâ cerâ bihi'l-amel kavramını kullanarak içtihat kapısını fiilen yeniden açma ve yeni fikhî çözümler üretme çabasına girişmişlerdir (Hacvî, 1995, 4/465). Klasik fıkıh metinlerinde doğrudan yer almamakla birlikte, bu kavram toplumsal değişimlerin ve dönemin ihtiyaçlarının ortaya çıkardığı sorunlara cevap verme arayışını yansıtmaktadır.

Fas'taki toplumsal dönüşümler, mevcut fıkıh metinlerine dayalı çözümler geliştirmeyi zorunlu kılarken; aynı zamanda Mâlikî mezhebinin esnek ve gelişime açık bir yapıya kavuşmasına imkân tanımıştır. Her ne kadar içtihadın kapatılması, içtihat ehliyetine sahip olmayan kimselerin bu süreçlere katılımını sınırlamış olsa da, mâ cerâ bihi'l-amel güncel meseleler karşısında pratik ve uygulanabilir çözümler sunma bakımından önemli bir yöntem olarak işlev görmüştür.

Bu kavram sayesinde hem klasik metinlere dönüş sağlanmış hem de geçmişte ihmal edilen veya yeterince ele alınmamış görüşler yeniden değerlendirilmiştir. Böylece, tarihsel bağlamda göz ardı edilmiş yaklaşımlar canlandırılmış ve çağdaş problemlere uygun fetvalar üretilmiştir. Bu yaklaşım, fikhî çözüm süreçlerine dinamizm kazandırarak, zamanla toplumsal değişimlerle uyumlu ve uygulanabilir çözümler üreten bir mekanizma hâline gelmiştir.

Mâlikî Fıkıhında Mâ Cerâ Bihi'l-Amel Kavramı

Mâ cerâ bihi'l-amel, (ما جرى به العمل) maslahat, örf veya zaruret gibi gerekçelerle meşhur ya da râcih görüşlerin terk edilerek zayıf yahut şâz görüşlerin benimsenmesi ve uygulamaya geçirilmesi anlamına gelir. Literatürde "mâceriyyât" olarak da anılan bu kavram, Mâlikî usûlünün temel karakteristiklerini oluşturan amel-i ehl-i Medîne, maslahat ve sedd-i zerâi' ilkelerinin bir uzantısıdır (Cîdî, 1982, s. 342; Kaya, 2003, 27/527). Bu uygulama, Kâdîlerin toplumsal yarar, zararların önlenmesi veya yerleşik örfe uygunluk gibi gerekçelerle zayıf görüşü tercih etmelerine dayanır. Böylece delil açısından güçlü olmayan bir görüş, toplumun sosyal şartları ve maslahatın korunması adına öncelenebilir. Ancak bu, güçlü görüşün tümenden terk edilmesi anlamına gelmez. Aksine, zararı defetme ve maslahat sağlama amacıyla geçici bir tercihtir (el-Asrî, 1996, s. 103).

Mağribli Mâlikî fakihler, "zararın giderilmesi, faydanın celbinden önceliklidir" prensibine dayanarak değişen şartlarla birlikte hükümlerin de değişmesini meşhur görüşten bir sapma değil, mezhebin usûlüyle uyumlu bir uygulama olarak görmüşlerdir (Zenîfî, 2010, s. 1216). Alevî Abdülkebîr (ö. 1438/2017), hâkimin meşhur görüşle hükmettiğinde bazen zarar doğabileceğini, bu durumda örfe veya sosyal ihtiyaçlara uygun olarak zayıf görüşün tercih edilmesi gerektiğini belirtir. Bu tercih, diğer Kâdîlerce de benimsenirse yaygın bir uygulamaya dönüşerek amel kabul edilir; aksi hâlde bireysel bir hüküm olarak kalır (Alevî, 1996, s. 26). Burada anlatılmak istenen şudur: Bir hâkim, zayıf bir görüşü tercih ettiğinde ve bu görüş diğer Kâdîler tarafından da kabul edilirse, bu, yaygın bir uygulama hâline gelir ve artık işlenen bir amel olarak kabul edilir. Ancak diğer Kâdîler bu görüşü kabul etmez ve farklı bir görüşü tercih ederlerse, o zaman bu sadece tek bir hâkimin verdiği bireysel bir hüküm olur ve genel bir uygulama ortaya çıkmaz (Alevî, 1996, s. 26). Bu bağlamda, mâ cerâ bihi'l-amel kavramının, nasslara tamamen aykırı düşmek veya onları değiştirmek için getirilmiş bir yasal temel olmadığı anlaşılmaktadır. Aksine, bu, belirli bir bölge veya toplumdaki olağanüstü özel durumların gerektirdiği bir hukuki çözümdür. Şer'î hükümlerin, insanların durumlarına ve hazırlık seviyelerine uygun bir şekilde tatbik edilmesi amacıyla ortaya çıkan olaylara çözüm getirmek için geliştirilmiştir. Zamanın değişmesi ve toplumsal şartların dönüşmesi nedeniyle, insanlar için kolaylık sağlama ve ıslah amacı güdülmüştür. Zira insanlar yeni durumlar ortaya çıkardıkça, yeni hükümlere ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla mâ cerâ bihi'l-amel, halkın heveslerine veya sıradan insanların davranışlarına uyum sağlamak değildir. Aksine, amacı, şeriatın insanların hayatında uygulanmaya devam etmesini sağlamaktır (El-Hilâlî'l-Fâsî, 2007, s. 135). Zira şeriatın amaçlarından biri, menfaatin bulunduğu yerde Allah'ın hükmünün de bulunduğunu ifade etmektedir.

Mâ cerâ bihi'l-amel, maslahat, örf veya zaruret gibi gerekçelerle meşhur yahut râcih görüşlerin terk edilerek zayıf ya da şâz görüşlerin benimsenmesi şeklinde tanımlanır. Kaynaklarda "mâceriyyât" adıyla da anılan bu

kavram, aslında Mâlikî fıkının karakteristik çizgisini belirleyen amel-i ehl-i Medîne, maslahat ve sedd-i zerâi' gibi erken dönem usûl prensiplerinin bir uzantısıdır (Kâfi Dönmez, 1991, 3/25). Mâlikî fakihî Muhammed b. Hasan el-Hacvî (ö. 1375/1956), bu durumu şöyle açıklar: Eğer zayıf görüşle amel edilmesi fesadî önlemek içinse, bu sedd-i zerâi' ilkesine; maslahat sağlamak içinse, maslahat-ı mürsele ilkesine dayanır. Ancak gerekçe ortadan kalktığında tekrar meşhur veya râcih görüşe dönülür. Burada dikkat edilmesi gereken husus, meşhur görüş karşısında zayıf bir görüşün ancak ichtihad seviyesine ulaşmış fakihler tarafından tercih edilebileceğidir. Uygulama açısından mâ cerâ bihi'l-amel ikiye ayrılır:

- a. el-Ameli'l-Mutlak: Belirli bir coğrafyayla sınırlı olmayan genel uygulamalar.
- b. el-Ameli'l-Mahallî: Bölgesel uygulamalar. Örneğin amel-i Fâsî ve amel-i Kurtuba en bilinen mahallî amellerdir.

Bu anlayış özellikle Mağrib ve Endülüs'te gelişmiş, Doğu İslâm dünyasında ise kurumsallaşmamıştır. Tarih boyunca mahallî ameller, kadı ve müftülerin hüküm verirken riayet etmeleri gereken kaynaklardan biri kabul edilmiştir. Mesela Kurtuba'da kadınlar yalnızca Kurtuba ameline bağlı kalmak şartıyla görevlendirilirdi. Fas dışındaki bölgelerde, özellikle Sûs gibi merkezlerde de benzer mahallî ameller gelişmiştir (Kaya, 2003, 27/527).

Mâ cerâ bihi'l-amel kavramı, şeriatın hoşgörüsüne dayalı olarak toplumun genel ıslahında yer almakta ve insanların durumlarına göre varlığı veya yokluğu ile şekillenmektedir. Eğer uygulanmasını gerektiren sebepler ve etkenler mevcutsa, bu hüküm uygulanır. Ancak bu sebepler ortadan kalktığında, tercih edilen ve yaygın olan asıl hükümlere geri dönülür (Zenîfî, 2010, s. 1217). Bu konuda el-Hacvî şu şekilde ifade etmektedir: Eğer zayıf görüşle hareket edilmesi, bir bozulmayı engellemek amacıyla yapılmışsa bu, Mâlikî mezhebinin saddü'z-zerâi ilkesine dayanır; eğer bir fayda sağlamak amacıyla yapılmışsa bu da maslahat-ı mürsele ilkesine dayanır. Ancak zorunluluk ortadan kalktıktan sonra, hüküm meşhur görüşe geri döner; çünkü daha güçlü olan görüşle ve sonrasında meşhur görüşle hükmetmek farzdır. Bunu eleştirebilecek olan yalnızca, mezhebi içtihat derecesine ulaşan kişidir. Bu dereceye ulaşmayan bir kimse ise, şaz bir görüşe yönelerek meşhur görüşü terk etme yetkisine sahip değildir (Hacvî, 1995, 4/465).

Amel-i ehl-i Medîne anlayışı, İmam Mâlik açısından mutlak bir içtihad anlamını taşımaktadır. Mezhebin yayılmasından sonra ise amel-i ehl-i Medîne kavramı dışına çıkarak Batı coğrafyalarında farklı bir anlama evrilmiştir. Başlangıçta amel-i ehl-i Medîne'ye benzer nitelikler taşısa da, özellikle IV. yüzyıldan itibaren bu anlayıştan uzaklaşmış, kendi formunu oluşturarak farklı bölgelerde yerel amel anlayışları ortaya çıkmıştır (Hacvî, 1995, 4/465). Zira bu bölgelerin sosyal yapısı ve ortaya çıkan ihtiyaçların dikkate alınmasıyla, mezhep içerisindeki meşhur veya râcih görüşün terk edilip zayıf görüşe göre hüküm verilmesi yöntemi, yeni bir fikhî uygulama metodu meydana getirmiştir (Hacvî, 1995, 4/465). Yukarıdaki ifadeler ışığında mâ cerâ bihi'l-amel kavramı kapsamında iki husus öne çıkmaktadır:

Genel anlamıyla mâ cerâ bihi'l-amel teorisi.

Bu yaklaşım, fakihlerin içinde bulundukları toplumsal ve hukuki gerçekliği dikkate almaya yöneldiklerini göstermektedir (el-Asrî, 1996, s. 7). Fakihler, karşılaştıkları sorunlar ve toplumsal dengeleri göz önünde bulundurarak, lafızların zahiri anlamlarından hareketle ulaşılan teorik hükümlere kıyasla, dönemin şartlarına daha yerinde şer'î pratik çözümleri öne çıkarmışlardır. Bu anlayışı benimseyen Mâlikî mezhebi, şer'î temele dayalı, pratik ve uygulanabilir çözümleri, lafızların zahiri anlamına dayalı zannî hükümlere tercih etmiştir. Çünkü lafızların zahiri anlamları çoğu zaman yorum gerektirirken, pratik çözümler somut bağlamda uygulamaya elverişli olup toplumsal ihtiyaçlara göre anlam kazanmaktadır (el-Asrî, 1996, s. 7). Bu bölgelerdeki Kâdiler, meseleleri değerlendirirken bölgesel uygulamaları esas alarak hüküm vermektedir. Bu genel anlayış, tüm Mağrib bölgesindeki Mâlikîler için geçerlidir. Nitekim Doğu Mâlikîleri fetvalarında Medîne ehlinin amelini esas alırken, Mağrib bölgesindeki Mâlikîler ise "mâ cerâ bihi'l-amel" ilkesine dayanarak hüküm vermektedir.

Mâ cerâ bihi'l-amel'e dayalı hüküm verme ilkesinin özel anlamı.

Dar anlamda mâ cerâ bihi'l-amel'e dayalı hüküm verme ilkesi, adalet ve dürüstlüğü sabit olan, ilmî ehliyet ve fikhî yetkinliğe sahip bir hâkim veya müftünün, Mâlikî mezhebinin zayıf ya da yaygın kabul görmeyen bir görüşüyle hüküm veya fetva vermesi anlamına gelmektedir. Bu tercih, toplumsal gereklilikler, zaruretler ve özel durumlar gibi çeşitli faktörlere dayanmaktadır (el-Asrî, 1996, s. 8). Bunlar arasında hafifletme ihtiyacı, ihtilaf hâlindeki tarafların veya fetva talebinde bulunan kimselerin durumları ile bölgesel örf ve âdetler yer almaktadır. Hüküm, kuvvetli görüşe dayanmamakla birlikte, ele alınan mesele için daha ihtiyatlı ve uygun bulunduğu; toplumsal fayda sağlaması ve ihtilafları ortadan kaldırması bakımından tercih edilebilir. Bir meselede mezhep içerisinde birden fazla görüş bulunduğu ve bu görüşlerden biriyle hüküm verildiğinde, fiilen ihtilaf ortadan kalkar. Zira hâkimin verdiği hüküm, İslam hukukunda ihtilafı sona erdirici bir nitelik taşımaktadır (el-Asrî, 1996, s. 8). Bu çerçevede, yerel şartlar ve dönemin gereklilikleri devam ettiği sürece, kadınlar ve müftüler bu uygulamayı

sürdürmektedir. Bu bağlamda, “amel” ile “örf” arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Hanefilerde örf, istihsanın dayanaklarından biri kabul edilirken; Mâlikîlerde amel, doğrudan bağımsız bir delil olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle Hanefilerde örf, kıyasın doğurduğu zorlukları aşmak için yardımcı bir unsur iken, Mâlikîlerde amel bizzat fakihlerin fetva pratiğine dayalı sistematik bir kaynak hüviyetine sahiptir. (Kâdî İyâz, 1983, 1/87; İbn Abdülber, 1993, 2/45; Özdemir, 2017, s. 192).

Hicrî IV. asırda Endülüs ve Kayrevan gibi İfrîkiyye bölgeleri, mezhepte “amel-i ehl-i Medîne” olarak bilinen içtihat yöntemini terk etmiş ve kendi toplumsal kökenleri ile ihtiyaçlarını dikkate alarak fetva vermişlerdir. Bu bağlamda Endülüs’te “Amelü Ehli Endülüs”, Kayrevan’da “Amelü Ehli Kayrevan” ve Fas’ta “Amelü Fâsî” adlarıyla ortaya çıkan örnekler, kavramın yerel şartlara uyarlanmasıyla farklılık kazandığını göstermiştir. Böylece mâ cerâ bihi'l-amelin yalnızca Medîne merkezli bir gelenek olmadığı, farklı bölgelerde yaşayan Müslüman toplumların ihtiyaçlarına göre gelişen dinamik bir yöntem olduğu ortaya konmuştur (Hacvî, 1995, 4/465).

Genel olarak Mağrib Endülüs halkı, hicretin ikinci ve üçüncü yüzyılına kadar İmam Mâlik’in mezhebine bağlı kalmışlardır. Bu nedenle başlangıçta Mâlikî mezhebini benimsemişler ve bu bağlılıklarını, amel-i ehl-i Medîne ilkesine sıkı sıkıya bağlı kalarak göstermişlerdir. İlk dönemlerde, bu halkın uygulamaları amel-i ehl-i Medîne ile büyük ölçüde uyumlu olmuştur (Vezzânî, 2001, s. 10). Ancak Fas ve Endülüs’teki topluluklar, Hicaz’daki ve Mâlikî mezhebine bağlı diğer bölgelerdeki topluluklarla karşılaştırıldığında; çevresel ve toplumsal koşulların farklılık göstermesi sebebiyle zaman zaman uygulamalarda çeşitlilik ortaya çıkmıştır (Vezzânî, 2001, s. 10). Çevre, mekân ve toplumların çeşitliliği, beraberinde kültürel ve sosyal farklılıkları getirmiş; bu durum farklı hükümler ve uygulamalar doğurmuştur. Bununla birlikte, benzer ve paralel durumlar üzerinden yapılan kıyaslamalar, bu farklılıkların hem uygulanabilirliğini hem de şer’î hükümlere uyumunu sağlamıştır. Burada önemli olan, şeriyyatın amaçlarına uygunluk ve bu amaçlarla uyum içinde hareket etmektir. Bu da Mâlikî fıkıh usulünün temel prensipleri, içtihat yöntemleri ve istinbat süreçleriyle uyumlu bir şekilde gerçekleştirilmiştir (Vezzânî, 2001, s. 10). Bu bağlamda, amel-i ehl-i Medîne’ye dayalı olarak gelişen mâ cerâ bihi'l-amel anlayışı; maslahat sağlama, fesadı engelleme ve zararı önleme gibi temel fikhî ilkelere dayanmaktadır. Ayrıca bu anlayış, maslahat-ı mürsele, siyâset-i şer’iyye ve sedd-i zerâi gibi kavramlarla da yakın ilişki içindedir. Maslahat-ı mürsele ile benzerliği, doğrudan nasla belirlenmemiş alanlarda kamu yararının gözetilmesine imkân tanınmasıdır. Siyâset-i şer’iyye ile ilişkisi, devlet ve toplum düzenini korumaya dönük pratik çözümleri desteklemesidir. Sedd-i zerâi ile kesiştiği nokta ise, fesada yol açabilecek vasıtaların önceden engellenmesiyle toplumsal düzenin korunmasıdır. Bununla birlikte, mâ cerâ bihi'l-amel bu kavramlardan farklı olarak doğrudan Mâlikî fakihlerin fetva pratiğine ve toplumsal uygulamalara dayanması yönüyle öne çıkar (Kaya, 2003, 27/527). Mâ cerâ bihi'l-amel, Mağrib’teki Mâlikîler tarafından III. yüzyılın sonları ile IV. yüzyılın başlarında Endülüs ve Fas bölgelerinde en önemli içtihat kaynaklarından biri hâline gelmiştir. Bu durum, bölgedeki âlimlerin Mâlikî amel anlayışını esas alarak kendilerine özgü bir yaklaşım geliştirdiklerini göstermektedir. Dolayısıyla amel-i ehl-i Medîne, yalnızca Medîne’de bilinen teamüllerden ve sürekli uygulanan geleneklerden ibarettir (Hacvî, 1995, 4/465).

Mâ Cerâ Bihi'l-Amel Kavramını Ortaya Çıkışı

Mâlikî mezhebinin İfrîkiyye’de benimsenmesinden sonra, mezhebin sosyal şartlara duyarlılığı ve bölgesel ihtiyaçlara uygun hükümler üretme kabiliyeti belirginleşmiştir. Bu bağlamda meşhur veya râcih görüş yerine zayıf görüşle hükmetme imkânı doğmuş, önceki uygulamalara özel bir değer atfetme anlayışı mezhebin metodolojik temellerinden biri olarak kabul edilmiştir. Bu çerçevede “mâ cerâ bihi'l-amel” adı verilen yaklaşım, köken itibarıyla amel-i ehl-i Medîne’ye bağlansa da mahiyet bakımından farklıdır (Cîdî, 1982, s. 342).

İbnü'l-Kâsım’a nispet edilen görüşler Endülüslü fakihler tarafından aktarılmış ve meşhur görüş sayılmış, ona muhalif rivayetler ise şâz kabul edilmiştir. Genel kanaat, zayıf görüşlere dayalı amel anlayışının siyasi ve toplumsal şartların etkisiyle Endülüs’te ortaya çıktığı yönündedir. Bunun kesin başlangıç tarihi bilinmemekle birlikte, tedricî bir süreçte geliştiği anlaşılmaktadır (Hacvî, 1995, 4/465).

Emevîlerin ilk dönemlerinde, devlet otoritesinin güçlü olması sebebiyle yargı kararları İbnü'l-Kâsım’ın görüşleri doğrultusunda verilmekteydi. Ancak zamanla maslahatı gerçekleştirmek, mefsedeti önlemek ve yargıda kolaylık veya birlik sağlamak amacıyla zayıf yahut şâz görüşlere başvurulmuştur. Keyfi uygulamaların önlenmesi için de bunlar disiplin altına alınmış ve “Endülüs Ameli” adıyla sistemli hale gelmiştir. Kaynaklarda bu sürecin IV. yüzyılda kurumsallaştığı gösterilmektedir (Hacvî, 1995, 4/465).

Mâlikî mezhebinin mesâlih, sedd-i zerâi’ ve istihsan ilkelerine verdiği önem, Batı İslâm toplumlarının farklı görüşleri sosyal şartlara uyarlamalarını kolaylaştırmıştır. Bu bağlamda Endülüs Ameli bağımsız bir içtihad sayılmasa da ilmî kudret ve içtihadî yeterlilik gerektiren bir uygulamadır. İlk dönemde Kurtuba fakihleri hükümleri İbnü'l-Kâsım’ın görüşlerine göre şekillendirmiş, ameli Müdevvene’ye dayandırmışlardı. Ancak zamanla

örf, maslahat ve sedd-i zerâi' esas alınarak bu görüşlerden ayrılmalara gerçekleşmiştir (el-Asrî, 1996, s. 126-129; (Kutub, 1430/2009, s.24; Cîdî, 1993, s. 90; Yılmaz, 2008, s. 44). Mâ cerâ bihi'l-amel anlayışının ortaya çıkışında “zamanın değişmesiyle hükümlerin değişmesi inkâr olunamaz” ilkesi etkili olmuştur. Bölgenin siyasi, coğrafi ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılamak bu tür bir amel anlayışını zorunlu kılmıştır (Yıldız, 2016, s. 168). Mâlikî mezhebi de kendi metodolojisi çerçevesinde toplumsal örf ve uygulamaların, Medîne ehlinin tatbikatıyla uyumlu olmasına özen göstermiştir (Vezzânî, 2001, s. 9).

Mâ cerâ bihi'l-amelin kökeni itibarıyla amel-i ehl-i Medîne ile bağlantılı olduğu görülmektedir. Hz. Peygamber'in Medîne'de bulunduğu süre boyunca sahabenin onun pratik uygulamalarına tanıklık etmesi, bu anlayışın temelini oluşturmuştur. Vefatından sonra da söz konusu uygulamalar değişmeden devam etmiş, Medîne hem hilâfetin merkezi hem de kıdemli sahabeler ile Hulefâ-yi Râşidîn'in yaşadığı yer olarak yeni toplumlara örneklik teşkil etmiştir. Bu sebeple İmam Mâlik, amel-i ehl-i Medîne'yi mezhebin temel kaynaklarından biri kabul ederek içtihatla güçlü bir delil hâline getirmiştir. Nitekim el-Leys b. Sa'd'a yazdığı mektupta onu da bu uygulamaya bağlı kalmaya davet etmiştir (Fesevî, 1410/ 1989, 1/687).

Mâ cerâ bihi'l-amel ilkesi, içtihat kapısının kapanmasıyla birlikte Mâlikî fakihler tarafından ortaya konmuş, böylece yeni meselelerde mezhebin terk edilmiş veya zayıf görüşlerinin yeniden değerlendirilmesine imkân sağlanmıştır. Bu yöntem, toplumsal ihtiyaçlara cevap vermek amacıyla güçlendirilmiş delil ve esaslara dayanarak yeni çözümler geliştirmeyi mümkün kılmıştır. İmam Mâlik'in en sık ve sürekli yapılan amellere öncelik tanınması ve bunları hadislerden daha güçlü kabul etmesi, sonraki fakihlere de yol göstermiştir. Fakihler ve Kâdiler, kendilerinden önceki uygulamaları inceleyerek yaygın ve sürekli olanı esas almış, bu tür uygulamaları “meşhur” kabul ederek diğer delillere üstün tutmuşlardır. Bu yaklaşım ilk olarak Endülüs'te ortaya çıkmış, zamanla Mağrib'in farklı bölgelerine yayılmış ve her yerde fetvaların önceki uygulamalar dikkate alınarak verilmesi prensibi benimsenmiştir (Riyâd, 1996, s. 514; Alevî, 1996, s. 48).

Mâ Cerâ Bihi'l-Amel Oluşmasının Şartları

Mâ cerâ bihi'l-amel uygulamasının hukukî bir terim olabilmesi için, Mâlikî mezhebi hukukçularının belirlediği birtakım şartlara tabi tutulması gerekmektedir. Çünkü her amel, râcih ve meşhur olana öncelik taşımaz. Kimin tarafından tespit edileceği ve hangi şartlarda uygulanabileceği meselesine özel önem verilmiştir. Mağrib'deki Mâlikîlere göre, mâ cerâ bihi'l-amel'in bir içtihad kaynağı olabilmesi ve mezhepte râcih veya meşhur meselelere öncelik verilmesi için bazı şartların yerine getirilmesi gerekir.

Uygulanan Amelin Sabit ve Süreklilik Gösteren Bir Nitelik Taşınması

Miyyâre (ö. 1072/1662), amelin geçerliliğinin güvenilir ve ehil kişiler tarafından tespit edilmesi gerektiğini belirtir. Halk arasındaki rivayetler veya meşhur-şâz ayrımını bilmeyenlerden nakiller delil kabul edilmez (Meyyâre, 2008, s. 446). Ona göre bir amelin sabit olması için tekrar şartı aranır; ancak bazı fakihlerin ileri sürdüğü gibi üç kez uygulanmış olma şartı mâ cerâ bihi'l-amel için geçerli değildir (Vezzânî, 2001, s. 12). Zira bu, mantıksal bir çelişki doğurur. Bunun yerine Miyyâre, amelin sürekliliğini ve dayandığı sebebin (mücib) her zaman mevcut olmasını esas alır. Dolayısıyla bir amel, toplumsal şartlar değiştiğinde veya sebep ortadan kalktığında geçerliliğini yitirmektedir (el-Asrî, 1996, s. 151). el-Hilâlî, mâ cerâ bihi'l-amel'in sübut şartlarını ele alırken, Miyyâre'nin ileri sürdüğü gibi bunun yalnızca âdil kimselerin şahitliğiyle sabit olacağı görüşünü sınırlı bulur. Hilâlî'ye göre, amelin geçerliliği güvenilir ve otorite kabul edilen bir âlimin açık beyanıyla da sabit olabilir. Nitekim herhangi bir fakihin, kendi eserinde bu tür bir uygulamaya atıfta bulunması, onun ispatı için yeterli delil addedilmektedir. Bu yaklaşım, amelin sübutunu yalnızca sözlü rivayet ve şahitlik dairesiyle sınırlandırmayıp, yazılı rivayet ve ilmî otoritenin naklini de kapsayarak daha geniş bir zemine oturtmaktadır (El-Hilâlî'l-Fâsî, 2007, s. 135). Hilâlî'nin bu görüşü, sonraki dönem Mâlikî fakihleri arasında da kabul görmüştür. Vezzânî, *Şerhu't-Tâvedî li-Lammîyeti'z-Zekkâk* adlı eserine yazdığı hâşiyede bu yaklaşımı benimsemiş, aynı şekilde el-Hacvî *de el-Fikru's-Sâmî fi Târîhi'l-Fikhi'l-İslâmî* adlı çalışmasında desteklemiştir. Böylelikle Hilâlî'nin yaklaşımı, mâ cerâ bihi'l-amel'in sübutu meselesinde ilmî otoritenin yazılı beyanına dayalı metodolojik bir açılım olarak değerlendirilmiştir (Hacvî, 1995, 4/465).

Mâ cerâ bihi'l-Amelin uygulandığı Yerinin Bilinmesi

Mâ cerâ bihi'l-amel'in uygulandığı yerinin bilinmesi, onun meşhur olana karşı öncelik taşımasının vazgeçilmez şartıdır. Çünkü hüküm verme ve fetva oluşturma sürecinde yer ve bölge farklılıkları dikkate alınır. Her bölge, amelin ortaya çıkmasına imkân tanıyan kendine özgü örf ve şartlara sahiptir. Bu nedenle mâ cerâ bihi'l-amel bazen yalnızca belirli bir bölgeyle sınırlı olabilirken, bazen de daha geniş coğrafyalara uygulanabilir. Aynı şekilde, kimi zaman belli bir topluluğa veya döneme özgü iken, kimi zaman da farklı toplulukları ve zaman dilimlerini

kapsayacak genel bir nitelik kazanabilir (Cîdî, 1982, s. 361). Dolayısıyla mutlak olarak amelin mahallinin bilinmesi gerekir. Mâ cerâ bihi'l-amel'in gerçekleştiği yer bilinmiyorsa, başka bir yere taşınması ve uygulanması mümkün değildir. Çünkü zamanların özellikleri olduğu gibi mekânların da kendine has özellikleri vardır. Bu nedenle, bir bölge halkının belli bir dönemde fikhî meselelerden birinde ortaya koyduğu uygulama mâ cerâ bihi'l-amel olarak sabit olsa dahi, başka bir bölgenin onu taklit etmesi caiz görülmemektedir. Farklı bölgelerde veya dönemlerde ortaya çıkan uygulamaları taklit etmeyen fakihler, sadece kendi maslahatlarını veya kendi bölgelerini ilgilendiren meseleleri dikkate almışlardır. Bu sebeple, amelin uygulandığı bölgeden başka bir yerde bu amele dayanarak fetva verilmesi caiz görülmemiştir (Cîdî, 1982, s. 361).

Mâ Cerâ bihi'l-Amelin Dolaşım Zamanının Bilinmesi

Mâ cerâ bihi'l-amel'in geçerliliği yalnızca fiilî uygulamanın varlığıyla sınırlı değildir; aynı zamanda bu uygulamanın hangi dönemde ortaya çıktığı ve ne kadar süreyle devam ettiği de önem arz etmektedir. Çünkü bir amelin sübutu, onun sürekliliği ve kesintisiz biçimde uygulanmasıyla ilişkilidir. Bu noktada "dolaşım zamanı" (zaman-ı tedâvül) meselesi öne çıkmaktadır (Kutub, 1430/2009, s. 17). Bu çerçevede, "zamanın değişmesiyle hükümler de değişir" kaidesi daha iyi anlaşılmaktadır (el-Câbî, 2004, s. 91). El-Hilâlî bu şartla ilgili olarak şöyle bir örnek verir: Endülüs toplumunun beşinci ve altıncı yüzyıllarda kiliselerde meydana gelen olaylar veya Müslümanların fethettikleri ve kontrol altında tuttukları topraklarda zimmîlere yönelik uygulamalarda Hristiyanlara izin verdikleri sabit olsa bile, bu durumun günümüzde örnek alınması ve aynen tatbik edilmesi doğru değildir. Zira Endülüs halkı, o dönemde savaş hâlinde bulundukları Arap komşularına karşı stratejik bir maslahat gözeterek Yahudilere belirli imtiyazlar tanımışlardır. Bu uygulamanın sonucunda Müslümanların fayda sağladığı, zimmîlerden alınan cizye gibi ekonomik kazançlar elde edildiği ve düşmanın güçlenmesinin engellendiği görülmüştür (El-Hilâlî-Fâsî, 2007, s. 136). Dolayısıyla, mâ cerâ bihi'l-amel kavramının Batı Mâlikî ekolünde bağlayıcı olabilmesi için, söz konusu amelin gerçekleştiği zaman diliminin bilinmesi gerekir. Çünkü bu tür içtihadî yöntemler, dönemin sosyal ve hukuki şartlarına özgüdür. Zaman unsuru bilinmediğinde, kadının vereceği hükmün veya müftünün fetvasının geçerliliği tartışmalı hâle gelir.

Mâ Cerâ bihi'l-Amel'in Şer'î Kurallara Göre Yapılması

Bir amelin geçerliliği, şer'î hükümlerin genel ilkeleriyle uyumlu olmasına bağlıdır. Şer'î hükümler, hem bireysel hem de toplumsal hayatı düzenleyen temel esaslar olup, yapılan her türlü uygulamanın bu çerçevede değerlendirilmesini gerekli kılar. Dolayısıyla bir amel, gerek râcih (tercih edilen) gerekse meşhur bir sünnete dayansa dahi, şer'î esaslara ve İslâm hukukunun genel ruhuna aykırı olmadığı sürece hüküm ve fetvalarda esas alınabilir. Bu bağlamda, uygulamada dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan biri, şer'î kurallara riayet edilmesidir. Bunun sonucu olarak, her türlü hukuki ve dinî uygulamanın şer'î ilkelerle uyumlu olacak şekillendirilmesi gerektiği açıktır (el-Asrî, 1996, s. 177).

Meyyâre, (ö. 1072/1662)'nin, Şerhu Lâmiyyeti'z-Zekâk adlı eserine yazdığı şerhte, amelin icrasının temellendirilmesinde önemli bir ilkeye dikkat çekmiştir. Ona göre, bir amelin uygulanabilirliği üç temel esasa dayanmalıdır: fayda sağlama, zararı önleme ve gerekliliği dikkate alma. Bu ilkeler, hem pratikteki amellerin geçerliliğini hem de bunların şer'î kurallarla uyumunu belirlemede kritik bir rol oynamaktadır (Meyyâre, 2008, s. 446). Meyyâre ayrıca, ihtilaflı durumlarda algılanabilir ve somut verilere dayanan görüşlere, genel ve meşhur görüşlerden öncelik verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, uygulamada daha etkili ve doğru sonuçlar elde edilmesine katkı sağlar. Aksi hâlde verilen hüküm ve beyanlar yanıltıcı olabilir ve şer'î yorumun isabetini zedeler. Bu çerçevede, amelin dayandığı temellerin yalnızca teorik değil, aynı zamanda pratikte de geçerli ve uygulanabilir olması, onun şer'î esaslara uygunluğu bakımından büyük önem taşımaktadır (Meyyâre, 2008, s. 446).

Mâ Cerâ bihi'l-Amel'in Kim Tarafından İcra Edildiğinin Bilinmesi

Mâ cerâ bihi'l-amel içtihadî bir yöntem olduğundan, Mâlikî hukukçular bu amelin ilimde ve ahlâkî duruşta örnek kabul edilen imamlar tarafından gerçekleştirilmesini şart koşmuşlardır. Şayet bir kimse bu şartları yerine getirmekte yetersiz kalır ve tercih yapma yetkinliğinden mahrum olursa, bu durumda hüküm verme kapısı kendisine kapanır ve içtihadı dayalı amel etme yetkisinden izole edilmiş olur. Bu nedenle, şer'î gerekliliklerin dışında bir kimsenin ortaya koyduğu amel, râcih veya meşhur görüşlere öncelik taşımaz. Böylesi meselelerin değerlendirilmesi, çatışan maslahat ve mefsetler arasında denge kurmayı, uygulama esaslarını gözetmeyi ve amelleri dikkate almayı bilen yetkin bir müçtehide aittir (el-Asrî, 1996, s. 151).

El-Hilâlî Ebû'l-Abbâs (ö. 1175), bu şartı şu şekilde açıklamıştır: *Ameli uygulayan kimsenin, aldığı bilginin kaynağını ve kimden edindiğini bilmesi gerekir. Taklit edilen kişi bilinmiyorsa, içtihat ehliyetinden söz edilemez. Bu nedenle bazı Kâdîler, şer'î gerekliliklerden ziyade bilgisizlikleri veya adaletsizlikleri sebebiyle, taklit ettikleri kişinin kim olduğunu bilmeden amel etmiş; ardından gelenler de bu uygulamayı devam ettirmiştir* (El-Hilâlî'l-Fâsî, 2007, s. 137). Bu bağlamda, taklit edilen kişinin ilim ehli olduğunun kesin biçimde bilinmesi gerekir. Haksızlık ve cehalete dayalı bir taklidin câiz olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca mâ cerâ bihi'l-amel uygulayan âlimin, tercih yapma ehliyeti bakımından taklide değer bir konumda bulunması şarttır. Eğer bu âlim, râcih veya meşhur görüşlere aykırı bir amel ortaya koyarsa, bu durumda meşhur görüşün esas alınması gerekir. Çünkü tercih yapma yetkisine sahip olan âlim, neyin faydalı, neyin zararlı veya neyin zarûri olduğunu ayırt edebilecek kişidir. Aynı zamanda maslahat ilkesi çerçevesinde zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât kategorilerinin neler olduğunu bilmelidir. Dolayısıyla zayıf veya şâz bir görüşe dayanarak hüküm veren kimsenin, mezhebe bağlı içtihat edebilme ehliyetine sahip olması gerekmektedir (Hacvî, 1995, 4/466).

Mâ cerâ bihi'l-Amel ile Amel Edilme Sebebinin Bilinmesi

Mâlikîler, mâ cerâ bihi'l-amel uygulamasının temelini bulundukları bölgedeki ihtiyaçlar ve toplumsal gereklilikler üzerine inşa etmişlerdir. Bu bağlamda, bir görüşün meşhur veya râcih konumdan çıkarak şâz yahut zayıf bir görüşe dönüşmesinin sebepleri arasında örf, zaruret, toplumsal maslahat ve ziraat gibi faktörler yer almaktadır. İhtiyaç, bu amelin geçerliliği açısından en temel unsur kabul edilmiştir. Zira bir amelin geçerli sayılabilmesi için, söz konusu uygulamanın gerçekten bir ihtiyaçtan kaynaklanması gerekir. Eğer bir amele ihtiyaç bulunmuyorsa yahut onun gerekliliği belirsizse, bu durumda söz konusu amel geçersiz kabul edilmektedir. Her bölgenin kendine özgü sosyal, kültürel ve ekonomik yapısı dikkate alındığında, fetva ve hüküm verme sürecinin yerel örf ve toplumsal maslahatlar doğrultusunda şekillendiği görülmektedir. Bu husus, mâ cerâ bihi'l-amel uygulamasının geçerliliği için kritik bir faktör olarak öne çıkmaktadır (El-Hilâlî'l-Fâsî, 2007, s. 137).

Mâ cerâ bihi'l-amel uygulamasının geçerli sayılabilmesi için, hâlâ uygulanabilir olduğuna işaret eden ve onun devamını gerekli kılan somut sebeplerin bulunması zorunludur. Aksi takdirde, söz konusu uygulama geçersiz sayılmaktadır. Mâlikî mezhebinin bu konudaki yaklaşımı, mezhep içerisinde kabul gören görüşlere göre farklılık göstermektedir. Özellikle Doğu Mâlikî âlimleri, mezhebin meşhur ve güçlü kabul edilen görüşlerine aykırı olabilecek yeni içtihat yöntemlerine temkinli yaklaşmışlardır. Bunun nedeni, bu tür yeniliklerin mezhebin klasik yapısına zarar verebileceği ve mevcut görüşlerle çelişebileceği endişesidir. Buna karşılık, Batı Mâlikî âlimleri toplumsal ve siyasi gelişmelerle daha yakın ilişki içinde olduklarından, yerel örf ve sosyal ihtiyaçlara dayalı yeni hüküm yöntemlerinin geliştirilmesine daha açıktırlar. Dolayısıyla bu metodoloji, toplumsal değişim ve yerel ihtiyaçlara göre şekillenen bir fetva anlayışını benimsemektedir. Ancak bu yöntemin geçerli olabilmesi için belirli şartların yerine getirilmesi gerektiği unutulmamalıdır (Riyâd, 1996, s. 514).

Mâ cerâ bihi'l-amel'in Delil Değeri

Mâlikî âlimlerinin büyük bir çoğunluğu, mâ cerâ bihi'l-amel ilkesini meşru bir delil olarak kabul etmekte ve bunu mezhepteki tercih edilen görüşlerin bir uzantısı olarak görmektedir. Bu kabul, yalnızca bireysel eğilimlere dayalı değildir; aksine, söz konusu yöntem, toplumsal faydaları gerçekleştirme ve zararları önleme gibi şer'î maksatları (makâsîd) hedeflemesi sebebiyle meşruiyet kazanmıştır. Ayrıca mâ cerâ bihi'l-amel, Mâlikî mezhebinde geçerliliği bulunan usûlî prensiplerle uyumlu bir biçimde uygulanmaktadır (El-Hilâlî'l-Fâsî, 2007, s. 10). Buna karşılık bazı Mâlikî âlimleri, mâ cerâ bihi'l-amel ile amel edilmesini eleştirmiş; hatta mezhepte tercih edilen veya meşhur görüşlere üstün tutulabilecek bir delil olarak görmemişlerdir. Bu âlimler arasında Ebû Bekir et-Turtuşî ve Ebû Abdullah el-Makkarî et-Tilimsânî zikredilmektedir. Nitekim Turtuşî, Kurtuba'da uygulanan bu yöntemi "büyük bir cehalet" olarak nitelendirmiş, Makkarî ise amel-i ehl-i Medîne'ye dahi karşı çıkmıştır. Bu bağlamda, zayıf veya şâz kabul edilen bir uygulamanın delil değeri taşıyıp taşımayacağı tartışmalı bulunmuştur (Makkarî, 1968, 1/556). Mâ cerâ bihi'l-amelin meşruiyetine dair öne sürülen deliller şu şekilde özetlenebilir:

Sonraki dönem Mâlikî âlimlerinin ittifakı

Bu âlimler, mâ cerâ bihi'l-amelin tercih edilen ve meşhur görüşlere üstünlük tanınması gerektiği konusunda mutabakata varmışlardır. Bu durum, söz konusu prensibin mezhepteki yerini ve önemini kuvvetle ortaya koymaktadır (İbn Ferhûn, 2003, 1/69).

Toplumsal düzenin korunması

İlkeye aykırı hükümlerin uygulanması, toplumsal kargaşaya, yanlış anlamalara ve kadıların güvenilirliğine yönelik ithamlara sebep olabilir. Bu tür olumsuzlukları önlemek adına, kadının fetva verirken veya hüküm oluştururken mâ cerâ bihi'l-amele uygun hareket etmesi meşru görülmüştür (El-Hilâlî'l-Fâsî, 2007, s. 134).

1.1. Kolaylık prensibi

Mâ cerâ bihi'l-amel, tercih edilen ve meşhur görüşlerin doğurabileceği darlık ve zorlukları ortadan kaldırmaya yönelik bir mekanizma sunmaktadır. Zira şeriat, bireylerin karşılaşabileceği sıkıntıları hafifletmeyi ve kolaylık sağlamayı esas almıştır. Bu bağlamda söz konusu ilke, bireylerin ihtiyaçlarına uygun esnek bir yaklaşımı temsil etmektedir (Hemlat, 2000, s. 163).

1.2. Usûlî temellere dayanması

Mâ cerâ bihi'l-amel, Mâlikî mezhebinin temel usûlî dayanakları olan örf, maslahat-ı mürsele, istihsan ve mefsedetın giderilmesi gibi kavramlara dayanmaktadır. Bu temellere dayanmayan bir uygulama, geçerli bir yöntem olarak kabul edilmemektedir (Hacvî, 1995, 4/465).

1.3. Şer'î maksatlara uygunluk

Zayıf veya nadir görüşlerin uygulanması için ayrıca özel bir şer'î delil aranmayabilir. Zira bu tür bir uygulamanın temel amacı, şer'î bir maksadı gerçekleştirmektir. Ancak bunun meşru kabul edilebilmesi için, uygulamanın şeriatın ruhuna ve maksatlarına aykırı olmaması ve buna muhalif bir delilin bulunmaması gerekir (el-Asrî, 1996, s. 69). Bu çerçevede mâ cerâ bihi'l-amel, Mâlikî mezhebinin hukuk anlayışındaki esnekliği, toplumsal şartlara uyum sağlama kabiliyetini ve şer'î hükümlerde pragmatik yaklaşımını yansıtan bir ilke olarak dikkat çekmektedir.

Mâ Cerâ Bihi'l-Amel İle Amel-i Ehl-i Medîne'nin İlişkisi

Mâ cerâ bihi'l-amel ve amel-i ehl-i Medîne, Mâlikî fıkının iki temel kavramıdır. İmam Mâlik, mezhebinin en önemli delillerinden biri olarak amel-i ehl-i Medineyi esas alırken; mâ cerâ bihi'l-amel, daha çok İslâm dünyasının farklı bölgelerinde-özellikle Fas ve Endülüs'te-yerel koşullar ve örf dikkate alınarak belirli meselelerde fetva yöntemi olarak geliştirilmiştir (Hacvî, 1995, 4/464).

Mâ cerâ bihi'l-amel kavramı, ilk dönemlerde amel-i ehl-i Medîne'nin bir uzantısı olarak değerlendirilmiş ve özellikle Mağrib ile Endülüs Mâlikîleri tarafından IV. yüzyıldan itibaren yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanmıştır (Hacvî, 1995, 4/464). Bu süreçten itibaren, Doğu Mâlikîlerinin benimsediği amel-i ehl-i Medîne anlayışı ile Batı Mâlikîlerinin geliştirdiği mâ cerâ bihi'l-amel uygulaması arasında belirgin bir farklılaşma ortaya çıkmıştır. Zira Doğu İslâm dünyasında Medîne merkezli sahâbe ve tâbiün uygulamaları esas alınırken, Mağrib ve Endülüs'te yerel hukukî gelenekler ve örf daha belirleyici bir rol oynamıştır (Hacvî, 1995, 4/464). Bu bağlamda, aşağıda her iki kavram arasındaki farklılıklar ve bunların karşılıklı ilişkileri sistematik olarak ele alınacaktır.

Amel-i ehl-i Medîne, sahabe ve tabiîn dönemindeki Medine halkının örf, adet ve davranışlarını ifade etmektedir. İmam Mâlik, amel-i ehl-i Medîne'nin Hz. Peygambere yakın olan sahabiler tarafından tecrübe edildiği ve benimsendiği şekliyle İslam hukukunun pratik uygulamasını yansıttığını düşünmektedir (Bâcî, 1995, 1/413). İmam Mâlik, amel-i ehl-i Medîne'ye mezhebin kaynaklarından biri olarak itimat etmiş ve özellikle açık nasların bulunmadığı durumlarda fikhî ve içtihadî meselelerin çözümünde onu bir referans olarak kabul etmiştir (Nûr Seyf, 2000, s. 80).

Amel-i ehl-i Medîne, bir kısmı mütevâtir amel olarak değerlendirildiği için haber-i vâhid ve kıyasa öncelik tanınmaktadır (Kâdî İyâz, 1983, 1/50). Buna karşılık mâ cerâ bihi'l-amel, Mâlikî hukukçular tarafından nesiller boyunca benimsenen ve mezhebin meşhur görüşlerine aykırı olsa bile belirli bir toplumda yaygın hale gelmiş ve fiilen uygulanmış içtihadî hükümleri ve kararları ifade etmektedir. Şeriatın ruhuna uygun yerel adetlere izin verilen Kuzey Afrika ve Endülüs toplumlarında kullanılır. Mâ cerâ bihi'l-amel kavramı, Mâlikî doktrininin ruhunu korurken içtihadî geliştirmenin ve çağdaş toplumun ihtiyaçlarına uyarlanmanın bir aracı olarak ortaya çıkmıştır. Bu kavram, sosyal ve siyasi gelişmelere paralel olarak ortaya çıkan sorunlara çözüm bulunmasına yardımcı olmaktadır (Alevî, 1996, s. 66). Mezhebin bilinen naslarından veya sözlerinden farklı olsa da, özellikle Mâlikî fıkının yerel geleneklere ve alışkanlıklara uyum sağlamak için esnek olduğu bölgelerde, "Mâ cerâ bihi'l-amelî" fetvada onaylanmış kabul edilir. Mâ cerâ bihi'l-amele öncelik verilmesi ise, sadece sebeplerine dayanmaktadır. Örf ve menfaat gibi sebepler ortadan kalkınca, hâkim görüşe göre racih olanı dönülür ve bu nedenle Mâcerâ bihi amel istina bir içtihadî kaynağıdır. Amel-i ehl-i Medîne kavramı, Sahabe ve tabiî dönemden itibaren İmam Malik dönemine kadar Medine'de bulunan alimlerin uygulamalarıdır (Kâdî İyâz, 1983, 1/51). Mâ cerâ bihi'l-amel ise, daha sonraki dönemlerde bu terimin ortaya çıktığı Mağrib bölgesinde kâdî ve müftüler tarafından uygulanmış ve sonrasında Doğu'daki Mâlikîlere ulaşmıştır.

Mâ cerâ bihi'l-amel, Mâlikî mezhebinde fakihlerin ve toplumun yerleşik uygulamalarına dayanarak gelişen, naslara ve mezhep içi usule bağlı bir içtihat yöntemidir. Amacı, toplumsal ihtiyaçlara uyum sağlayan pratik çözümler üretmektir (Alevî, 1996, s. 66). Buna karşılık Hanbelî âlimi Necmüddîn et-Tûfî, (ö. 716/1316), maslahatı diğer delillerin önüne koyabilecek derecede üstün bir kaynak olarak görmüştür. Ona göre maslahat, insanın dinî ve dünyevî hayatının hem geçici hem de ebedî boyutunun, hayrın gerçekleşmesi ve şerrin uzaklaştırılmasına bağlı olmasıdır (et-Tûfî, 1987,3/204). Mâ cerâ bihi'l-amel teorisi, Mağrib bölgesinin kültürel mirasının bir parçası ve İslam hukukunun ayırt edici bir özelliği olarak kabul edilmektedir. Bu teorisinin Mağrib bölgesindeki toplumunun gerçekliğiyle güçlü bir bağlantısı vardır (İbn İbrahim , 1439/2017, s. 44). Buna karşılık amel-i ehl-i Medine, sadece Medine'deki toplumun teamülleri ve örfere dayanan bir içtihad teorisidir. Batı Mâlikîlerinin örfleri ve kendi toplumun ihtiyaçlarını karşılanmadığı için kendi bölgelerinde toplumun maslahatını dikkate alarak en uygun hukuki metod olarak gelişmiştir. Bu bağlamda her bölge kendi amel teorisini ortaya çıkarmıştır. Bu kapsamda Fas ameli, Kurtuba ameli vb. gibi kullanımlara sık sık rastlanabilmektedir (Vezzânî, 2001, s. 10).

Mâ cerâ bihi'l-amelin kökeni amel-i ehl-i Medine'ye kadar uzanır ve bu görüşün içeriği de fakihlerin amel-i ehl-i Medine'ye ilişkin görüşlerinin gelişmiş olmasıdır. Nasıl ki İmam Mâlik amel-i ehl-i Medine'yi çoğunluk ve sürekli uygulamaya bakarak hadislerden üstün tutuyorsa, mâ cerâ bihi'l-amel'de de hâkimler ve fakihler, geçmişteki hakimlerinin uygulamalarına bakarak hangisi daha sık ve sürekli ise onunla amel ederek ona bağlı kalmakta ve onu diğer delillere öncelikli kılmaktadır (Hacvî, 1995, 4/466).

Mâ cerâ bihi'l-amel, içerik ve ilkelerini amel-i ehl-i Medine'den alan, ancak akıl yürütme derecesi ve tarihsel değerlendirme açısından belirli farklılıklar barındıran köklü bir istinbat yöntemidir. Amel-i ehl-i Medine, istidlâlî bir metod olup, delillerin çatışması ve çoğalması durumunda mutlak içtihat seviyesinde müctehid tarafından onaylanan bir delil sistematüğünü esas almaktadır. Buna göre, amelle birlikte gelen deliller, dikkate alındığında, amelden bağımsız olan delillere kıyasla daha güçlü kabul edilmektedir ve aynı durum, amelin hangi kaynaklarla desteklendiği hususunda da geçerlidir (Muhammed , 2012, s. 318). Mâ cerâ bihi'l-amel de, amel-i ehl-i Medine gibi delil işlevi gören içtihadî bir yöntemdir. Ancak, bu yöntemin mezhep içerisinde içtihat yetkisine sahip fakihler tarafından uygulanması gerekmektedir. Zira, mezhep içerisinde görüşler arasında bir çelişki söz konusu olduğunda, zayıf veya şâz görüşlerin tercih edilmesi ancak hukuki bir gerekçeyle dayandığında mümkündür. Bu gibi durumlarda, müftü veya kadı, hüküm verirken mâ cerâ bihi'l-amele başvurabilmektedir (Hacvî, 1995, 4/469). Dolayısıyla, mâ cerâ bihi'l-amel medenî uygulama ilkeleriyle doğrudan ilişkili olup, içtihadî açıdan benzer işlevler görmektedir. Ancak, bu yöntemin farklı tarihsel bağlamlarda, fetva makamının gereklilikleri ve dava koşullarının ortaya koyduğu diğer hukuki hususlarla uyumlu olması zorunludur.

Yukarıdaki değindildiği gibi amel-i ehl-i Medine ile Mâ cerâ bihi'l-amel arasındaki ilişkisi şu şekilde özetleyebiliriz:

- 1.4. Benzerlik :** Her ikisi de amel ve pratik uygulamaya dayanmaktadır; Amel-i ehli Medine, sahabe ve tabiîn tarafından şeriâtın pratik uygulamasını yansıtırken, mâ cerâ bihi'l-amel, Batı Mâlikîler tarafından maslahat ve sosyal ihtiyaçların gereğine uygun olarak yerel hukuka göre uygulanan amelleri temsil etmektedir.
- 1.5. Farklılık :** Amel-i ehli Medine, sahabe ve tabiînin Medine'de gerçekleştirdiği uygulamalara dayanarak otantik bir yasama kaynağı olarak kabul edilirken, mâ cerâ bihi'l-amel, daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan içtihatların ve değişen sosyal koşulların bir ürünü olarak öne çıkmıştır. Bu ilke, özellikle toplumların ihtiyaçlarını karşılamak adına, Mağrib ve Endülüs bölgelerinde daha belirgin bir şekilde gelişmiştir (Vezzânî, 2001, s. 10).
- 1.6. Süreklilik :** Amel-i ehli Medine, geleneksel Mâlikî fikhının temelini oluştururken, mâ cerâ bihi'l-amel ise Mâlikî fikhının Mağrib ve Endülüs toplumlarında meydana gelen değişimlere uyum sağlayarak gelişmesine olanak tanıyan, nispeten daha sonraki bir uygulamadır.

Bu bağlamda, amel-i ehli Medine, Mâlikî fikhının temel taşlarından birini teşkil ederken, mâ cerâ bihi'l-amel, Mâlikî mezhebinin yüzyıllar boyunca sürekliliğini sağlamasına ve toplumların değişen ihtiyaçlarına esneklikle yanıt vermesine katkıda bulunan bir hukukî dinamizmi ifade etmektedir (Vezzânî, 2001, s. 11). Buradan anlaşılmaktadır ki, tıpkı amel-i ehli Medine'nin mezhebin genel amel delillerinin zirvesi olarak kabul edilmesi gibi, mâ cerâ bihi'l-amel de mezhep için spesifik delillerin zirvesi olarak görülmektedir. Ancak amel-i ehli Medine ile mâ cerâ bihi'l-amel arasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Amel-i ehli Medine, sahabe ve tabiînin izlerini takip ettiği için nas, amel ya da rivayete dayanmaktadır ve bu yönüyle örf ya da mâ cerâ bihi'l-amel uygulamalarından farklılık göstermektedir. Mâ cerâ bihi'l-amel ise daha çok yerel örf, maslahat ve sosyal ihtiyaçlara göre şekillenmiş bir uygulama olup, özellikle değişen toplumsal koşullara uyum sağlama konusunda esneklik göstermektedir.

Şunu ifade etmek gerekir ki, bazı âlimler ve imamlar, mâ cerâ bihi'l-amel ilkesine dayalı uygulamaları eleştirmiş ve bu ilkeye karşı çıkmışlardır. Bu eleştirilerin temelinde, söz konusu ilkenin zayıf görüşlere dayanarak, geleneklerin dini delillere öncelik tanınmasına zemin hazırlayabileceği endişesi yer almaktadır (Makkarî, 1968, 1/556). Ayrıca, bu durumun bid'atların ortaya çıkmasına ve şer'î kurallara aykırı uygulamaların yaygınlaşmasına

sebeplere olabileceği dile getirilmiştir. Bu eleştiriler, mâ cerâ bihi'l-amel'in kullanımının dikkatle ele alınmasını ve şer'î prensiplerin korunmasını gerekli kılmaktadır. Bu çerçevede, eleştirel yaklaşımı benimseyen âlimlerin, mâ cerâ bihi'l-amel'in toplumsal faydaya yönelik esneklik sunarken, şer'î temellerle çatışmaması gerektiğine vurgu yaptığını söylemek mümkündür (Alevî, 1996, s. 65). Çünkü Bu ilkenin uygulanabilirliği belirli şartlara bağlıdır. Bu şartlar, ilkeye yönelik eleştirileri ve ortaya çıkabilecek olumsuzlukları engellemeyi hedeflemekte olup, aynı zamanda mâ cerâ bihi'l-amel'in uygulanması, İslam fıkıhına genel olarak önemli faydalar ve katkılar sunmaktadır. Bunun yanı sıra, mükellefler için de toplumsal yararlar sağlamaktadır.

Mâ cerâ bihi'l-amel, İslam fıkıhının esnekliğini ve yeniliklere uyum sağlama kapasitesini ortaya koyan güçlü bir delil teşkil etmektedir. Bu bağlamda, geleneklerin İslam şeriatı ile uyumlu hale getirilmesi ve şer'î hükümlere adapte edilmesi açısından önemli bir rol oynamaktadır. Bu uyum süreci, İslam hukukunun zenginleşmesine ve derinleşmesine ciddi katkılar sağlamaktadır (Alevî, 1996, s. 65).

Mâ cerâ bihi'l-amel ilkesi, yargı kararları ve yargı içtihatları fikrinin açık bir yansımasıdır ve yargı içtihadı ilkesine dair bir örnektir. Bu, hukukî ve fikhî alanlarda karşılaştırmalı ve hatta tamamlama perspektifinden önemli bir unsurdur. Mâ cerâ bihi'l-amel ilkesi, hükümlerin birleştirilmesi ve işlemler ile davranışların tutarlılığının sağlanması adına önemli bir faktördür. Bu ilke, İslam fıkıhındaki en güçlü kaynaklardan faydalanmayı mümkün kılar. Buna müctehitler tarafından zayıf kabul edilen deliller de dâhildir. Ancak, bu deliller, işte bu ilkenin devreye girmesiyle birlikte, gerekli toplumsal faydalar ve çalışmalara dayalı yeni bir güç kazanmaktadır (Alevî, 1996, s. 66).

Endülüs ve Mağrip Mâlikîleri, mâ cerâ bihi'l-amel teorisini, İmam Mâlik'in hukukî kaynaklardan biri olarak kabul ettiği Medine ehlinin amel anlayışıyla ilişkilendirmekte, ancak onu bağımsız bir hüküm kaynağı olarak değil, mezhep içindeki belirli görüşlerin tercih edilmesine yönelik bir yöntem olarak değerlendirmektedirler. Bu bağlamda, bir görüşün mezhep içindeki şöret veya güç derecesinden ziyade, örf, maslahat ve zaruret gibi unsurlar esas alınarak tercih edilmesi söz konusudur (Hacvî, 1995, 4/465). Mâlikî hukuk anlayışında mâ cerâ bihi'l-amel ilkesinin kurumsallaşması, Hicrî dördüncü yüzyılda Endülüs'te başlamış olup, fakihler ve kadılar tarafından bazı rivayetlerin tashihi ve belirli görüşlerin diğerlerine üstün tutulması suretiyle uygulanmıştır. Bu doğrultuda, söz konusu yöntem birçok hukuki meselede temel bir referans hâline gelmiş ve Endülüs ile Mağrip bölgesinde fetva ve yargı uygulamalarında belirleyici bir rol oynamıştır. Bölge halkı, bu fakihlerin otoritesini benimseyerek, onların hukukî tercihlerini kamu maslahatını gözetken ve fesadı önleyici bir yaklaşım çerçevesinde şekillendirdiğini kabul etmiştir (Belhüseyn, 2014, 20/206).

Mâlikîlerin, Endülüs'te bu uygulamaları kabul etmeye başlaması, yaklaşık dördüncü hicri yüzyıla dayanmaktadır. Bu dönemde Endülüs'ün fakihleri ve kâdıları, mezhep içindeki farklı görüşleri göz önünde bulundurarak, çeşitli hadisler ve rivayetler arasında tercihlerde bulunmuşlardır. Böylece Endülüs ve Mağrip'deki genel yargı ve fetva uygulamaları, seçilen bu görüşlere dayanarak şekillenmiştir. İnsanlar, Endülüs fakihlerinin ve kâdılarının toplumda saygınlıkları ve bu kişilerin, toplumun maslahatına en uygun hukuki çözümleri getirme konusundaki yetkinliklerinden ötürü onların verdikleri hükümlere itibar etmişlerdir. Bu nedenle, Endülüs fakihleri, Endülüs'e özgü uygulamaları bir araya getirerek bunları kitaplara ve manzûmelere derlemişlerdir (Meyyâre, 2008, s. 446). Mağrip'deki fakihler de aynı yolu takip etmiş ve amel konusuna özel bölümler açmışlardır. Bu sayede, bölgesel amelin kabulü yaygınlaşmış ve her bölge kendi özel ameline sahip olmuştur. Bazı durumlarda fetva, bu uygulamalara ters düşemez hale gelmiş, uygulama ile uyumlu olan görüşler, meşhur veya raçih olanlara tercih edilmiştir. Burada, amelin içeriğiyle uyumlu olan görüşlerin her zaman daha üstün tutulduğu ve maslahat ile ilişkilendirildiği açıkça görülmektedir (Meyyâre, 2008, s. 446).

Mâ Cerâ Bihi'l-Amel İle Örf Aralarındaki İlişkisi

İslâm hukuk literatüründe “örf” kelimesi, toplumun alışkanlıklarını, geleneklerini ve uygulamalarını ifade etmek için kullanılır. Başka bir deyişle örf, toplumun belirli bir konuda benimsediği veya sürdürdüğü geleneksel pratikleri tanımlar. İslâm hukuku, örfün toplumsal normlar içerisinde önemli bir yere sahip olduğunu kabul eder ve onu hukuk kaynaklarından biri olarak değerlendirir (Cîdî, 1982, s. 53). Cürçânî (ö. 816/1413), örfü “akıl tanıklığıyla nefislerde yerleşmiş ve tabiatların kabul edip benimsediği bir olgu” şeklinde tarif eder. Bu tanım, örfün bireylerin içsel doğasında kökleşen ve akıl yoluyla doğru kabul edilen bir kavram olduğunu vurgular. Ayrıca örfün, toplumun ortak değer yargılarıyla şekillendiğini ve bu değerlerin hem bireylerin doğasına hem de toplumsal yapıya uygun şekilde benimsendiğini ifade eder (el-Curcânî, 1983, 1/149). Çağdaş hukukçulardan Abdülvehhâb Hallâf, örfü “insanların alışkanlık haline getirdiği ve muamelelerinde sürekli olarak uyguladığı söz, fiil veya terk” şeklinde tanımlar. Mustafa ez-Zerkâ'ya göre örf, “toplumun çoğunluğunun bir söz veya fiil hakkındaki adeti”dir. (Zerkâ, 2004, 2/872). Zekiyyüddin Şâban ise örfü, “insanların çoğunluğunun benimsediği ve alışkanlık haline getirdiği işler veya duyulduğunda akıllara başka bir anlam getirmeyecek şekilde özel anlamda kullanılan lafızlar” olarak

açıklar (Şâban, 1971, s. 191). Bu tanımlar, örfün toplumsal kabul görmüş ve süreklilik arz eden uygulamalarla şekillendiğini ve bireyler tarafından sorgulanmaksızın benimsendiğini ortaya koymaktadır (Cîdî, 1982, s. 53). Mâ cerâ bihi'l-amel ise, Mâlikî mezhebinde ortaya çıkan fikhî bir ilkedir. Mezhepteki bazı meşhur görüşlere aykırı olsa bile, belirli bir toplumda yaygın hâle gelmiş ve fiilen uygulanan hükümleri ifade eder. Bu ilke, kimi zaman toplumsal pratiklere uyum sağlamak için örfün dikkate alınmasına dayanır ve böylece Mâlikî fikhının değişen şartlara uyum kabiliyetini yansıtır (Alevî, 1996, s. 26).

Mâlikîler, özellikle İslam hukukunun pratik uygulamasının esnek olduğu ve yerel gelenekleri dikkate aldığı Mağrib ve Endülüs'te, mezhebini toplumun değişen ihtiyaç ve gereksinimlerine uyacak şekilde geliştirmek için Mâ cerâ bihi'l-amel'i kullanmışlardır. Mâ cerâ bihi'l-amel, hukukçular ve kâdılar tarafından bir bölgede maslahat ve sosyal ihtiyaca dayanarak verilen hükümler ve fetvalardır. Bu tabir, Batıdaki Mâlikîlerde sıkça rastlanılan terminolojilerinden biridir. Örf ise, herhangi bir fetva ve hükme dayanmaksızın halkın neye karar vereceğine bağlıdır (Riyâd, 1996, s. 515).

Örf ve adetler değişkendir. İnsanlar, aralarındaki sosyal münasebetler neticesinde onu kendileri meydana getirmiştir. Örfün değişimi hukuk hükümlerine etki etmekte, dolayısıyla örfteki değişime göre hüküm de değişebilmektedir. Bu bize gösteriyor ki örf, Mâlikî terminolojisinden biri olan Mâ cerâ bihi'l-amel'den daha geniş ve kapsamlıdır (Muhammed , 2012, s. 353). Örfün uygulanması, dört mezhebin hakkında fikir birliğine vardığı hususlar arasında yer almaktadır. Ancak, Mâ cerâ bihi'l-amel, temelde Mâlikî mezhebindeki uygulamadır. Her ne kadar diğer mezheplerde bazı şekillerde kullanılmış olsa da örften farklı olduğu görülmektedir.

Örf, hükmün ortaya çıkışının delilidir, Mâ cerâ bihi'l-amel ise, bir delil değildir. İslam hukuku birçok konuda örf'e atıfta bulunmaktadır. Fakat Mâ cerâ bihi'l-amel, belirli doktrinsel ve hukuki durumlarda ortaya çıkan bir hukuk terimidir. Mâ cerâ bihi'l-amelin örf'e dayalı olabileceği durumlar vardır. Örf ise, belirli hukukçuların örf ile kastettiği şey olmadıkça, Mâ cerâ bihi'l-amele dayanmaz (İbn İbrahim , 1439/2017, s. 42). Fakat Mâ cerâ bihi'l-amel örf'e dayalı olduğu zaman örfle karşılaşılabilir. Ancak amelin yürütülmesinde esas alınan örfün, şariat ve makasid ilkeleriyle çelişmemesi gerekir. Amel hükümlerinin en önemli özelliği, toplumun gerçekliğine uygun olması ve fetvaya konu olup yargı önüne gelen bir uyuşmazlık hakkında verilmesidir (el-Asrî, 1996, s. 8).

Mâ cerâ bihi'l-amelin geçerliliği, belirli şartlara sahip olmasına bağlıdır. Bu şartlar, amelin toplumda kabul edilmesi ve uygulanabilir olması için belirli bir çerçevede değerlendirilir. Buna karşın, örf, toplumun uzun süreli alışkanlıkları sonucu zamanla yerleşmiş olan ve halk arasında yaygın bir şekilde uygulanan bir davranış biçimidir. Örf ile amel arasındaki temel ayrım noktası, zaruret kavramıdır. Zaruret, toplumun genel kabulüyle şekillenirken, örf, ümmetin büyük âlimleri ve kanaat önderlerinin benimsediği ve onayladığı bir uygulama biçimi olarak öne çıkmaktadır (İbn Kasım el-Fâsî, 1406/1985, s. 20). Bazı fakihler tarafından amel ile örf arasındaki sınırların netleştirilmesi amacıyla ortaya konmuş olsa da, örf ile amel arasında kesin bir ayrım yapmanın zorunluluğuna dair katı bir delil teşkil etmemektedir. Bu durum, örf ve amel kavramlarının birbirine yakın ve bazen örtüşen nitelikler taşıdığı gerçeğini gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla, her iki kavram arasındaki farklar, daha çok bağlam ve uygulanma biçimlerine göre değişkenlik gösterebilmektedir (Cîdî, 1982, s. 395).

Yukarıdaki ifade edildiği gibi Mâ cerâ bihi'l-amel ile örf arasındaki ilişkiyi şu şekilde özetleyebiliriz:

- 1.7. *Uyumluluk* : Mâ cerâ bihi'l-amel ilkesi, genellikle toplumun doğasında var olan örflere dayanır. Bu ilke, şariat ile çelişmeyen örflerin hukukî bir değere sahip olduğunu kabul eder ve içtihadın esnekliğini koruyarak insanların günlük yaşamlarıyla uyum içinde kalmasına katkı sağlar. Zira fıkıhta "el-Âde Muhakkeme" (Adet belirleyicidir) (mecelle-i ahkâm-ı adliyye 36 maddesi) kaidesi esas alınmaktadır. Bu ilke, toplumun genel teamüllerinin ve zaman içinde oluşan uygulamalarının hukukî düzenlemelerde dikkate alınmasını sağlayarak, fikhın dinamik ve uygulanabilir bir yapı kazanmasına yardımcı olmaktadır (Muhammed , 2012, s. 353).
- 1.8. *Tamamlayıcılık* : Örf ve Mâ cerâ bihi'l-amel, birbirini tamamlayıcı niteliktedir, zira toplum hayatında meydana gelen değişikliklere uygun olarak Mâlikî içtihadının pratik uygulamasında süreklilik sağlamak için "Mâ cerâ bihi'l-amel" örf'e dayalı olarak uygulanmaktadır (Cîdî, 1982, s. 393).
- 1.9. *Gelişim ve adaptasyon* : Fas ve Endülüs bölgelerinde yerel örfler, bazı hükümlerin bölgenin koşullarına uyacak şekilde değiştirilmesine yardımcı olmuştur. Böylece örf, Mâ cerâ bihi'l-amel kavramını desteklemiş ve yönlendirmiştir. Mâlikî mezhebinin yaşayan ve zamanla gelişen bir içtihat olarak kalmasını sağlamıştır. Bu bağlamda Mâlikî fikhında örfün, İslam hukukunun ilkelerinden ayrılmaksızın toplumun ihtiyaçları ve değişimleriyle uyumluluğu sağlamak için uygulanması gibi, Mâ cerâ bihi'l-amel de hükme ulaşılmasına katkıda bulunan ve ona büyük bir esneklik kazandıran uygulama kaynaklardan biri olmuştur (Cîdî, 1982, s. 395).

Mâce Bihi'l-Amelin Güncel Konular Üzerindeki Etkisi

Mâlikî fıkıhı, değişime uyum sağlayabilme ve yeniliklere açık yapısıyla İslam hukukunda dikkat çeken bir yere sahiptir. İmam Mâlik ve öğrencilerinin yöntemi, metinlerin derinlemesine anlaşılması, amaçlarının (makasid) belirlenmesi ve uygulama sonuçlarının değerlendirilmesine dayanır. Bu yaklaşım, hükümlerinin pratik hayata etkin bir biçimde aktarılmasını sağlamış, aynı zamanda yeni ortaya çıkan meselelerde şer'î çözümler geliştirme imkânı sunmuştur. Böylece Mâlikî fıkıhı, insan hayatının değişken şartlarına uyum gösteren dinamik bir yapı sergilemiştir.

Mezhebin bu yönü, zamanın değişimlerine uyum sağlama kabiliyetini esas alan çok yönlü prensiplerinden kaynaklanır. Fetva ve istihsan ilkeleri sayesinde ticari faaliyetler ve yeni meseleler karşısında hızlı çözümler üretilmiş; fakihler nassların katı yorumlarına bağlı kalmak yerine, onların maksat ve sonuçlarını gözeterek hüküm çıkarmıştır. Nitekim İmam Karâfî, el-Furûk adlı eserinde şekilci bağlılığı eleştirmiş ve hüküm istinbatında amacın dikkate alınması gerektiğini vurgulamıştır (Karafî, 2001,3/958). Ayrıca Mâlikî fıkıhı, örf ve âdet gibi toplumsal olgulara dayalı hükümlerinin sabit olmadığını, toplumun değişen şartlarına göre dönüşebileceğini kabul etmiştir. Bu yaklaşım, fıkıhı toplumsal değişime duyarlı kılmış ve onu bir "sosyal malzeme" olarak gören önceki âlimlerin metodunu devam ettirerek çağdaş meselelerin çözümünde etkili bir yöntem ortaya koymuştur.

Mâ cerâ bihi'l-amel ilkesi, Mâlikî fıkıhında zaman ve mekânın gerekliliklerine uygun yasal düzenlemelerde temel bir dayanak olmuştur. Şer'î hükümlerin çıkarılması süreci, şeriâtın amaçlarına (makasid), zararların önlenmesine ve maslahata odaklanmıştır; mevcut koşullar dikkate alınarak dengeli biçimde uygulanmıştır. Bu yönüyle Mâlikî fıkıhı, İslâm hukukunda teorik ve pratik alanı bütünleştiren özgün bir yaklaşım ortaya koymuştur. Mâlikî mezhebinde icmâ'î içtihadın dikkat çeken özelliklerinden biri, mâ cerâ bihi'l-amel teorisinin toplumsal maslahata öncelik tanımasıdır. Bu teori, hâkim ve yargıçlara; meşhur veya güçlü görüşün uygulanmasının toplumsal zarara, fitneye veya zorluğa yol açacağı durumlarda, maslahat gereği daha zayıf bir görüşü tercih etme imkânı tanır. Özellikle mezhebin son dönem âlimleri tarafından ayrıntılı biçimde işlenen bu yöntem, zararların önlenmesi ve toplumsal faydanın gözetilmesi amacıyla etkili bir içtihad mekanizması olarak benimsenmiştir. Böylece Mâlikî mezhebi, değişen şartlara uyum sağlayabilme kapasitesi ve maslahat odaklı yaklaşımıyla İslâm hukukunun en dinamik yapılarından birini temsil etmiştir.

Değerlendirme ve Sonuç

Mâlikî Mâlikî mezhebinde örf, maslahat ve mefsedet kavramlarına dayalı hüküm verme yöntemi, mezhebin özgün düşünce sistemlerinden birini yansıtmaktadır. Hükme tabi meselelerin zaman ve mekânın değişmesiyle ortaya çıkan yeni durumlar karşısında geçerliliğini yitirmemesi gerektiği açıktır. Bu noktada, yeni hükümlerin hangi kaynağa dayanarak verileceği önem taşır. Mâlikî mezhebi, yerel ihtiyaçlar ve toplumsal kabulü dikkate alarak fikhî normlarla toplumsal gerçeklik arasında denge kurmuş; bu bağlamda amel kavramı özellikle Batı Mâlikîleri açısından öne çıkan bir yöntem olmuştur.

Mâ cerâ bihi'l-amel, Mâlikî hukukunda bir müctehidin zayıf veya şâz görüşü, şer'î maslahatın korunması ya da fesadın önlenmesi amacıyla tercih etmesini ifade eder. Bu uygulama, nasslara aykırı olmaksızın hükmün hayata geçirilebilirliğini gözetir. Kavram, özellikle Mağrib bölgesinde gelişmiş ve yerel şartların dikkate alındığı bir hukuk anlayışının parçası hâline gelmiştir. Doğu İslam dünyasında ise aynı ölçüde benimsenmemiştir. İlke, mezhebin maslahat (istislâh) ve seddü'z-zerâi gibi prensipleriyle uyum içindedir. Fakihler, dönemin sosyo-ekonomik ve siyasal şartlarına göre toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek çözümler geliştirmiş, böylece mâ cerâ bihi'l-amel hem şer'î temele dayalı hem de uygulanabilir bir yöntem olarak öne çıkmıştır. Bir meselenin bu kapsamda değerlendirilebilmesi için hükmün içtihat yetkisine sahip bir fakih tarafından verilmiş olması, fetva veya mahkeme kararıyla hayata geçirilmesi ve yerel mi yoksa genel nitelikte olduğunun belirlenmesi gerekir. Bu şartlar, ilkenin meşruiyetini ve geçerliliğini güvence altına almaktadır. Ayrıca, bağlama özgü olarak verilen hükümlerin farklı coğrafyalara taşınması mümkün değildir; çünkü dayandığı toplumsal ve ekonomik şartlar değişkenlik gösterebilir.

Son olarak, mâ cerâ Bihi'l-amel kavramı, Mâlikî fıkıh geleneğinde hem metodolojik hem de uygulamaya yönelik boyutlarıyla öne çıkan özgün bir unsurdur. Bu kavram, özellikle Medine ehlinin uygulamalarını normatif bir değer olarak değerlendirmesiyle dikkat çekmektedir. Böylelikle fikhî hükümlerin yalnızca nasslara dayalı olmayıp, toplumsal pratikler üzerinden de şekillenebileceği ortaya konmuştur. Bu yaklaşım, Mâlikî mezhebinin diğer mezheplerden ayrışmasını sağlayan önemli özelliklerinden biridir ve içtihat yönteminde sosyal gerçekliğe duyarlılık ile pratik hayata uygunluğu ön plana çıkarmaktadır. Bununla birlikte, mâ cerâ bihi'l-amel mutlak bir otorite olarak değil, diğer delillerle birlikte işleyen bütüncül bir metodolojinin parçası olarak kabul edilmiştir. Kavram, örfün değişmesiyle hukuki hükümlerin de değişebileceğini, ancak bu değişimin mutlaka şer'î esaslara uygun olması gerektiğini vurgulamaktadır. Böylece hem içtihat kapısının açık tutulmasını savunan fakihlerin

görüşlerini desteklemekte, hem de hukuki karar alma süreçlerinin toplumsal dinamiklerle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir.

İmam Mâlik'in el-Muvaṭṭa' ve el-Müdevvenetü'l-kübrâ adlı eserlerinde sistematize ettiği bu metodolojik yaklaşım, mezhebin karakteristik bir özelliği olarak kabul edilmiştir. Toplumsal maslahatın gözetilmesi ve hukuki esnekliğin sağlanmasına hizmet eden mâ cerâ bihi'l-'Amel ilkesi, yerel ve dönemseller ihtiyaçlara uygun çözümler üretirken aynı zamanda nasslara bağlılığı koruyarak meşruiyetini sürdürmüştür. Dolayısıyla bu kavram, yalnızca fıkıh nasslarının anlaşılması açısından değil, İslam hukukunun toplumsal bağlamdaki evrimini ve Mâlikî fıkının dinamik yapısını kavramak bakımından da büyük önem taşımaktadır.

6.Araştırmacıların Katkıları

6.1.Araştırmacıların Katkı Oranları:

Araştırmacılar eşit oranda katkıda bulunmuştur.

6.2.Çatışma

Araştırmada herhangi bir çatışma beyanı bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Alevî, A.-K. (1996). *Mâ cerâbihi'l-Amel Nemûzec Min Turâsunâ el-Kadâi*. Ribat: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûnî'l-İslâmiyye.
- Bâcî, E.-V. (1995). *İhkâmu'l-Fusûl fî Ahkâmü'l-Usûl*. Beyrût: Dâru'l-Ğarbü'l-İslâmî.
- Belhuseyn, B. (2014). *Davâbitü'l-Fetvâ bimâ Cerâ Bihî'l-'Amel min Hilâli Kırâetin fî Fetvâ'l-Kedd ve's-Sa'îye li'l-Kâdî İbn Ardûn ve Reddû'l-Allâme Abdü'l-Kâdir el-Fâsî* (Vol. 1). Cezayir: El-Mecelletü'l-Cezâyiriyetü li'l-Mahtûṭât.
- Cîdî, O.-K. (1982). *El-Örfü ve'l-Amel fi'l-Mezhebi'l-Mâlikî ve Mefhûmuhumâ ledâ Ulemâ-i'-Mağrib, Metba'atu Faḍale, Ribât, 1982*. Ribât.; Metba'atu Faḍale.
- Cîdî. (1993). *Mebâhiş fi'l-Mezhebi'l-Mâlikî bi'l-Mağrib*. Hezânetu't-Turâşî'l-'Arabî.
- el-Asrî, A.-S. (1996). *Nazariyetü'l-Ahzu bi'Mâ cerâbihi'l-Amel fi'l-Mağrib fî İṭârî'l-Mezhebi'l-Mâlikî*. Ribat: el-Memleketü'l-Mağribiyye.
- el-Câbî, B. (2004). *Mecelle-İ Ahkâm-İ Adliyye*. Beyrut: Dâru İbn Hazm.
- el-Curcânî, A. (1983). *et-Ta'rîfât*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- El-Hilâlî'l-Fâsî, E.-A. (2007). *Nûru'l-Beşer Şerhu Hıbtatü'l-Muhtaşer Li'l-Allametü Halil*. Dâru Yusuf b. Teşfin ve Mektebetü İmâm Mâlik.
- et-Tûfî, E.-R.-T. (1987). *el-Bülbül fî Usûli'l-Fıkh*. Beyrut: Müessesetü'r-Resâle.
- Fesevî, E. (1410/ 1989). *el-Ma'rîfe ve't-Târîh*. Medine: Mektebetü'd-Dâr.
- Hacvî, M. (1995). *el-Fikru-Sâmî fî Târîhi'l-Fıkhü'l-İslâmî*. Beyrût: Dâru'l-Kutubül-İlmiyye.
- Hemlat , S. (2000). *Eserü'l-İhticâcu Mâ cerâ bihi'l-amel inde'l-Fukahâhi'l-Mağrib fi'l-Kadâi, ler Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, Haruba*. Cezayir : Üniversitesi İslam İlimler Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi.
- İbn Abdülber, E. (1993). *el-İstizkâr*. Beyrût: Dâru Kuteyba.
- İbn Ferhûn, B.-M. (2003). *Tebsiratü'l-Hukkâm fî Usûli'l-Akdiyeti ve Menâhici'l-Ahkâm*. Riyad: Dâru Alimü'l-Kutub.
- İbn Kasım M. (1406/1985). *Raful İṭâb Ve'l-Malâm 'Amman Kâla el-Amel bi'd Da'ifi İhtiyâran Harâm*. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî.
- İbn İbrahim , e.-N. (1439/2017). *Mâ cerâ aleyi'l-Amelu fî Mahâkimi't-Temyîz alâ Hilâfi'l-Mezhebi'l-Hanbelî, Suudi Arabistan*. Suudi Arabistan.
- Kâdî İyâz, E.-F. (1983). *Tertîbu'l-Medârik ve Tekrîbu'l-Mesâlik Lima'rifatü A'lâmü Mezhebi Mâlik*. Mağrib: Vezâratu'l-Avkâfi ve's-Şuûnu'l-İslâmiyye.
- Dönmez, İ. K. (1991). *Amel-i fâsî*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.

- Karafi, Ş.-A. (2001). *el-Furûk fi Anvari'l-Burûk fi Anvâri'l-Furûk*. Mısır: Dâru's-Selam.
- Kaya , E. S. (2003). *Mâlikî Mezhebi*. Ankara: TDV, İslâm Ansiklopedisi.
- Kutub, R. (1430/2009). *Mâ cerâ bihi'l-Amel fi'l-Fıkhi'l-Mâlikî* (Vol. 43). Mecelletu'l-Adl.
- Makkarî, A.-M. (1968). *Nefhü't-Tib Min Gusni'l-Endülüsi'r-Ratib*. Beyrût: Dâru Şâdir.
- Meyyâre, E. (2008). *Fethu'l-Alîmü'l-Halak fi Şerhi Lâmiyetu'z-Zekâk*. Mağrib: Dâru'r-Reşâd el-Hadîse.
- Muhammed , M. (2012). *El-Kavâ'idü'l-Uşûliyye li'l-İmâmü'l-Karâfî ve Tatbîkâtühu aleyhâ min Hilâli Kitâbihi'z-Zahîra*. Riyâd: Dâru't-Termuriyye.
- Nûr Seyf, A. (2000). *Amel-i ehl-i Medîne Beyne Muştelehatü Mâlik ve Ârâu'l-Uşûliyyîn*. Dubai: Dâru'l-Buḥûs Lid'Dirâsâtü'l-İslâmiyye ve İhayâhü't-Turâs.
- Özdemir, R. (2018). İmam Mâlik ve Metodolojisi. Hiperlink eğit. ilet. yay. san. tic. ve ltd. sti..
- Riyâd, M. (1996). *Uşûlu'l-Fetvâ ve'l-Kadâi fi'l-Mezhebi'l-Mâlikî*. Marakeş.
- Şaban, Z. (1971). *Uşûlü'l-fıkhi'l-İslâmî*. İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanîfiyye, ts.
- Vezzânî, E. (2001). *Tuhfetu Akyâsü'n-Nâs bi-Şerhi Ameliyâtü Fâs*. Ribat: el-Memlekatu'l-Mağribiyye.
- Yıldız, R. (2016). İbnü'l-Kâsim'in Endülüs Mâlikî Fikih Ekolüne Etkisi. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (17), 156-171.
- Yılmaz, O. (2008). Endülüs Maliki Hukuk Geleneğinde Mezhep İç İstidlal Yöntemi Olarak Ma Cera Bihi'l Amel Kavramı (Master's thesis, Sakarya Üniversitesi (Turkey).
- Zenîfî, A. (2010). *Muṣṭalaḥ Mâ-carâbihi'l-Amel ve Eşeruhu alâ Tağyuru'l-Fetvâ fi'l-Medresetü'l-Mâlikiye bi'l-Mağribi'l-İslâmî*. Riyâd: Dâru'l-İlim.
- Zerkâ , M. (2004). *el-Medḥalu'l-Fıkhi'l-Âm*. Dimaşk: Dâru'l-Kâlem.

EXTENDED ABSTRACT

This study examines the concept of mā jarā bihi'l-ʿamal, which is recognized as an important method of ijtihād and legal application within the Western Mālikī school of law. It aims to analyze the definition of this concept, its historical development, its methodological foundations, and its legal implications within a systematic framework. Islamic law is not merely a theoretical system of norms derived from foundational textual sources such as the Qurʾān and the Sunnah; rather, it is a dynamic legal tradition that has evolved through continuous interaction with social realities throughout history. In this respect, the Mālikī school is distinguished from other Sunni legal schools by the importance it accords to practice (ʿamal), custom (ʿurf), and considerations of public interest (maṣlaḥa), adopting an approach that prioritizes legal applicability and social benefit. The concept of mā jarā bihi'l-ʿamal occupies a special position in Mālikī legal thought as a concrete and institutionalized reflection of this orientation. The main research problem addressed in this study concerns the methodological and legal justification for acting upon opinions that are not regarded as rājiḥ (preferred) or mashhūr (well-known) within the Mālikī school. Acting upon weak (ḍaʿīf) or anomalous (shādh) opinions raises significant questions regarding doctrinal consistency, the discipline of ijtihād, and legal legitimacy. Accordingly, the study explores whether mā jarā bihi'l-ʿamal constitutes an arbitrary deviation from established authority or whether it represents a structured juristic mechanism rooted in Mālikī legal theory. Particular emphasis is placed on the divergence between Eastern Mālikī scholars, who generally approached this concept with caution, and Mālikī scholars in the Maghrib and al-Andalus, who developed a broader and more functional application of it. The objective of the research is to elucidate the conceptual boundaries, historical background, and legal status of mā jarā bihi'l-ʿamal, as well as to clarify its relationship with the doctrine of the practice of the people of Medina (ʿamal ahl al-Madīna). While ʿamal ahl al-Madīna derives its authority from its proximity to the Prophetic period and early communal practice, mā jarā bihi'l-ʿamal reflects a later juristic response to evolving social, administrative, and legal contexts. The study demonstrates that this distinction is essential for understanding the internal diversity and adaptability of Mālikī jurisprudence. Methodologically, the study employs a qualitative research design grounded in classical textual analysis and critical engagement with contemporary academic literature. Primary sources include foundational Mālikī works of law, legal theory, and judicial practice, while secondary sources consist of modern studies on Islamic legal methodology. The research utilizes historical and comparative analysis to examine the views of major Mālikī scholars such as Ibn al-Qāsim, Qādī ʿIyād, Ibn ʿAbd al-Barr, al-Ḥaṭṭāb, Mayyāra, and al-Hilālī, enabling a comprehensive assessment of the concept's theoretical foundations and practical applications. The analysis demonstrates that mā jarā bihi'l-ʿamal is rooted in continuous and widely accepted communal practice rather than exceptional or isolated actions. Its legitimacy depends on clearly defined conditions, including continuity, communal acceptance, juristic endorsement, conformity with the objectives of Islamic law (maqāṣid al-sharīʿa), and non-contradiction with definitive textual evidence. The findings further reveal that the extensive use of this concept in the Maghrib and al-Andalus was closely linked to the socio-political and judicial realities of those regions. In conclusion, this study argues that mā jarā bihi'l-ʿamal constitutes a significant and methodologically sound element of Mālikī legal thought. By preventing legal rigidity, facilitating adaptation to social change, and prioritizing public welfare, this concept provides an important theoretical and methodological framework for addressing both classical and contemporary legal issues. The study contributes to a deeper understanding of the dynamic character of Mālikī jurisprudence and highlights the enduring relevance of practice-based ijtihād in Islamic legal theory.